

rata evropsku integraciju na ekonomskom planu nije pratilo društvenokulturno niti istorijsko usklađivanje. Ovaj drugi proces zaostajao je i odvijao se u složenom međuticaju novih identiteta i sukoba između etnički izmešanih naroda i teritorija opterećenih separatizmom različite snage. Pokazano je kako su sećanja na Drugi svetski rat instrumentalizovana i nisu bila usklađena sa globalizacijom. Vreme će pokazati da li će sećanja na fašizam kočiti ili podsticati želju za ujedinjenjem? Koliko je uopšte saglasnost istorijskog sećanja važna za realnu integraciju i može li se konačno dospeti bar do selektivne saglasnosti istorijskog sećanja? Drugim rečima koliko realni interesi uticajnih vladajućih krugova mogu biti kadri da organizuju zaborav u pravcu da ne bude smetnja ekonomsko-političkom ujedinjenju? Da li se sećanje može instrumentalizovati u službi globalizacije bar u meri u kojoj je instrumentalizovano u odbrani secesionizma? Dramatični slom realnog socijalizma i otvaranje Srednje i Istočne Evrope posle nestanka lagersa, suočili su kontinent sa iluzijom o njenom brzom ujedinjenju jer su sukobi, koji su pretendovali na istorijsku legitimnost bili odveć duboki. Mnogo neizvesnija budućnost otvorena je pred Evropom nakon nestanka hladnog rata. Opasnost globalnog sukoba koju je skrivao hladni rat zamenila je "demokratska" realnost sa nizom sukoba koji prete da prerastu u globalne.

Zbog lake eksplozivnosti selektivnog sećanja javlja se i sumnja u uspeh ujedinjenja Evrope. Oprezni T. Džad priznao je da je 1989. glavna prekretnica evropske istorije, ali ne u smislu diskontinuiteta, već burnog sazrevanja procesa iz ranijeg doba: ujedinjenje Nemačke, slom tri slovenske federacije, promena od bipolarnog ka unipolarnom svetu. Džad, za razliku od Volderstina, predviđa snažnu obnovu nacionalnih država zato što će nacionalne vlade biti korisnije svojim građanima nego transnacionalni ili regionalni savezi. Prikazani tokovi revizije istorije u evropskim zemljama kao da idu u prilog ovoj oceni više nego Volderstinovoj prognozi da će globalizacija uništiti liberalizam. Da li je ipak nacija sa svojim obrascem sećanja najbolje prilagođeni i najuticajniji izvor kolektivne i zajedničke identifikacije posle 1989. i sloma nadnacionalnog (komunističkog i antikomunističkog) identiteta? Da li će različito sećanje na svetski rat, koje je u hladnom ratu u relativno homogenizovanom obliku bilo ključno za integraciju i identitet, biti takođe važno i u 21. veku?

Ima dobrih razloga za tvrdnju da samo radikalno prevladavanje prošlosti, tj. prestanak njenog instrumentalizovanja, može biti razvojni činilac ujedinjenja. To ne znači zaborav u smislu u kom je bivši lider Bavarske F. J. Štraus istakao "da narod koji je postigao takav ekonomski napredak ima pravo da više ne čuje ništa o Aušvicu". Naprotiv, ukoliko se svaki narod okrene senkama vlastite prošlosti i suoči sa njima bez potiskivanja, izgledniji je skladniji razvoj. Čutanje ne podstiče zbližavanje već ga samo odlaže. Raznovrsne normalizacije fašizma, petenizma i kvislinštva jesu istorijsko utemeljenje potrage za nacionalnom zajednicom. S druge strane, suočavanja sa vlastitom sramotom (najizrazitije u Švajcarskoj) izgleda da je nužno pre kritičkog stabilizovanja nužne patriotske vizije u Zapadnoj Evropi. Preobraćena istočnoevropska inteligencija u sećanju na fašizam ne vidi stid nego izvorne antikomunističke impulse, pa će tu trebati daleko više napora za stvaranje sličnog kritičkog patriotizma. Teško je predvideti kakvu će ulogu u ovim procesima imati globalizacija, jer nametanjem različitih vizija multikulturnih zajednica podstiče i nacionalistički otpor. Ali izvesna mera usaglašenog gledanja na kolektivnu prošlost svakako je preduslov evropskog identiteta od Evra do kulture. Potrebno je izdvojiti ključne vertikalne odrednice iz bliže prošlosti kao središnje prosvetiteljske kriterije u sređivanju zamršenih tokova, u kojima povratak prošlosti (sa nacionalizmom kao okosnicom identiteta) teče